

FIGYELŐ

PAX VOBIS

— P. Gulácsy Irén történeti regénye —

A KARÁCSONYI könyvpiacon egy olyan könyv jelent meg, amely méltán felkeltheti nemcsak a szépirodalmat kedvelő nagyközönség érdeklődését, hanem azokat is, akik a magyar történelem — közelebbről a magyar hadtörténelem — eseményeivel szívesen foglalkoznak. Aki elolvasta P. Gulácsy Irén első hatalmas történeti regényét, a „Fekete völgyek”, az előre sejthette, hogy ez az új regénye nem egy történelmi esemény háttérére előtérbe szorított sablonos szerelmi történet lesz, hanem komoly, mélyreható forráskutatás alapján alkotott és hatalmas erővel megírt regény. Olyan regény, amely gyökerét a hiteles hivatalos egykorú okmányok alapján feltárt történelmi talajba ereszti. P. Gulácsy Irén „Pax Vobis”-ában II. Rákóczi Ferenc felkelésének egyik, — a magyar életben még évszázadok múlva is állandóan kísértő problémája — a kuruc-labanc kérdés belső, lelki okaihoz nyúl hozzá avatott kézzel. E nagy tudással megírt művében a Rákóczi felkelés utolsó felvonását, a szatmári kibékülést és annak előkészítését veszi alapul, s ebbe a történelmi légkörbe helyezi I. József király Pálffy Mária iránt táplált szerelmét s Mária hatását, magyar nemzete érdekében kifejtett jótékony befolyását, végül önfeláldozását. Ennek a lánglelkű magyar leánynak minden gondolatát, tettét csak egy akarat inspirálja, meg akarja győzni Bécsset a magyarok kívánságainak jogos voltáról és kibékíteni a nemzetet koronás királyával.¹

A három kötetre terjedő nagyarányú munka szépirodalmi értékét az enyémnél hivatottabb tollak fogják bizonyára felbecsülni. E sorok célja csupán a munka történeti, s főleg hadtörténelmi szempontból való méltatása.

Az első, ami már a könyv néhány fejezetének figyelmes átolvasása után okvetlenül megragadja figyelmünket, az a körülmény, hogy P. Gulácsy Irén e regény megírásához olyan alapos és nagykiterjedésű forráskutatások útján szerzett felkészültséggel fogott hozzá, amilyennel egyébként csupán egy szigorúan történelmi tárgyú szakmunka megírója szokott elindulni. Értem ezalatt azt, hogy nemcsak a regény legfőbb eseményei (a bécsi udvar és Rákóczi között folytatott 1705. évi fegyverszüneti tárgyalások, az elbeszélés tárgyába vágó hadműveleti események, a kuruc és császári hadseregek állapota, a szatmári kibékülés mozzanatai, stb.) vannak történelmi hitelességgel — *sina ira et studio* — leírva, hanem a legkisebb epizódjelenetben is meglátja az, aki e korszak hadtörténelmi anyagával behatóan foglalkozott — hogy e jelenetek, odavetett megjegyzések nem az író fantáziájának szüleményei, hanem valamelyik egykorú okmányban vagy leírásban feltétlenül feltalálható adatok. (Pl. az I. kötet 145. oldalán említett német adeptus fantasztikus terve, aki a kuruc hadsereget az „aurum potabile”-vel akarja élelmezni, Bercsényinek előszeretete a vegyészetről, a seregek sok felszerelési, fegyverzeti részlete, Pálffy Mária

¹ E viszonyra vonatkozó adatok és Pálffy Mária rövid élettörténete Lukinich Imre: „A szatmári béke története és okirattára” című művében feltalálhatók.

megalázása József halála után, a bécsi udvar, a bécsi polgárság élete, szokásai, a ceremóniák már-már nevetségesnek tetsző fonákságai, stb., amelyeknek nyomát lelhetjük vagy az Archivum Rákócianum levelei között, a Thaly által felkutatott anyagban, vagy az egykorú bécsi krónikákban s levéltári adatok között. Ezek után természetes, hogy az akkori kor szokásait, erkölceit, az udvar pazar multságait, a kuruc sereg s az elnyomorodott ország állapotát teljes hitelességgel, de írói készségénél fogva olyan érdekesen festi, hogy ezek a fejezetek szinte kortörténeti jelentőséggel bírnak (ilyen pl. egy bécsi udvari ünnepély leírása a II. kötet 15. oldalától kezdve.)

Az események központjában gróf Pálffy Mária, Pálóy János horvát bán, altábornagy leánya áll, akit régóta tartó gyöngéd és komoly szerelem fűz össze Rákóczi nemesi testőrségének parancsnokával, báró Haller Gábor kuruc őrnaggyal. De Pálffy Mária családjának tradíciójához híven a bécsi udvarban él, mint Eleonora császárnő udvarhölgye, s vőlegényével a felkelés hosszú éveit alatt csak néha, szinte lopva tud találkozni, amikor őt sorsa Rákóczi Ferenc hitvesének kíséretében, vagy a hadszíntérre, édesatyjához való utazása közben a kuruc tábor közelébe veti. De ez a szépen induló szerelmi történet a kuruc felkelés tragikus forgatagában nem végződhetik a regényirodalomban szokásos happy end-el. Amikor Haller Gábor megtudja Pálffy Mária bukását, elfordul tőle s jegyet vált Károlyi Sándor leányával. Mária pedig — kire József király halála után az udvar eddig fékentartott gyűlöletének szennyes árja teljes erővel rázuhan — rövid elhatározással a 65 éves Pfehofovsky gróf volt cseh helytartóhoz megy nőül s elköltözik Bécsből.

A bécsi aulikus, magyarellenes légkör sem tudja ezt az eszes, izzó hazafiasságú, büszke vöröskői várkisasszonyt udvaroncá átformálni. Lelke mélyén gyökerező hazafias érzése minden újabb méltánytalanság és erőszak megnyilvánulására csak még edzettebbé válik, hogy annál meggyőzőbben tiltakozzék a Rákóczi hazafias mozgalmát vérbefojtani igyekvő politika ellen. Az udvar fényes, álszenteskedő életében, a vallási fanatizmusba merült Eleonóra császárnő légkörében folyton azon fáradozik, hogy miképpen győzze meg a királyt Rákóczi és a magyar nemzet igazáról. Méltó leánya apjának, a hadvezér gróf Pálffy Jánosnak, akinek magyar hazafiasága mellett P. Gulácsy Irén e regényben meggyőződéses hévvel tör lándzsát.

Az írónőnek ezt az állásfoglalását örömmel üdvözölhetjük, mert Pálffy Jánost eddig csupán a személyével szakszerűen foglalkozó történelemkutatók és írók értékeli ilyen módon. A régi, egyoldalú történelmi és szépirodalmi munkákból táplálkozó nagyközönség jó része talán még ma is „labanc” vezérnek s a magyarok ellenségének tartja. Ez a regény tehát e téren valóban úttörő munkát végez, mert habár ilyen vonatkozásban majdnem kizárólag csak Pálffyról és leányáról beszél, de ezek mögött látjuk és érezzük azt a sok száz és ezer hazafiasán érző magyart, „akik más mód szerint akarják ugyan az ország jobb jövődjét, mint ők (t. i. a kurucok), de akik azért mégis mind csak azt akarják”. (III. kötet 50. oldal.)

Pálffy János jellemzése éleitől végig kitűnően sikerült. Ezt a keménykötésű, izig-vérig magyar, erélyes katonát, hadvezért és diplomatát P. Gulácsy Irén mesteri módon állítja szemünk elé. Pálffy meggyőződésből küzd Rákóczi ellen, mert őt és híveit megtévesztett embereknek tartja, akik — a szerinte is feltétlenül jogos és igazságos ügyük érdekében — helytelen utakon járva döntenek végromlásba nemzetüket. Minden törekvése odairányul, hogy a nemzetet koronás királyával kibékítse s a felkelést leszerelje. Amíg más úton nem lehetett, karddal kezében, majd a szatmári kiegyezés előkészítésében és végrehajtásában megértéssel, úgy, ahogy olyan orvos

kezeli a súlyos beteget, aki saját véréből való. Természetes, hogy ilyen gondolkodásmódja miatt sokszor súlyos dilemmába esik. A kibékülést megelőző időszak leírásánál különösen érdekesen és meggyőzően festi P. Gulácsy Irén Pálffy lelkiállapotát, amikor szinte tojástáncot kell járnia az udvar erőszakos követelései, a nemzet jogos igényei és Rákóczi kívánságai és kikötései között.

II. Rákóczi Ferenc jellemzése éppoly kitűnően sikerült. Személye szerint voltaképpen keveset szerepel a regényben, de az események felett állandóan ott lebeg személyi varázsának az a szuggesztív ereje, amelyet a kuruc hadsereg vezéreire s a felkelés összes ügyeinek irányítására gyakorol. Mint Gárdonyi Géza „Láthatatlan emberé“-ben Attila, itt Rákóczi az a — távollétébeni s állandóan ható — tekintély, erő és hatalom, amelyre tisztelettel és rajongással tekint minden kuruc. A fejedelemnek egyéni kiválóságait Gulácsy Irén helyes világitásba helyezi és rendkívül ügyesen jellemzi elvhűségét s azt a mérhetetlen komolyságot és felelősségérzetet, amellyel Rákóczi — minden önző egyéni érdekeit félrevetve — nagy, nemzetmentő hivatását teljesíti. Szuverén gondolkozású úr, fejedelem, legfőbb hadúr volt a szó legtiszteletreméltóbb értelmében ez a férfiú, akit „a hatalmaskodástól megóvott nagy lelke s mély vallásossága, a gyöngeségtől pedig önmagában elég királyi öntudata“ (I. kötet 152. oldal.)

I. József király alakja úgy, ahogy azt P. Gulácsy Irén regényében bemutatja, méltán keltheti fel rokonszenvünket. Közelebb hozza hozzánk ezt a tragikus sorsú uralkodót, akinek volt belátása, szíve és esze, sőt akarata is ahhoz, hogy a magyarok követeléseinak jogosságát belássa, de akaratát környezetével szemben nem tudta teljes mértékben keresztülvinni. Csupán Pálffy Mária iránt érzett mély szerelmének volt köszönhető, hogy a magyar-ellenes környezettel szemben jószándékainak legalább is egy részét mégis érvényre juttatta. A legnagyobb eredmény, amit Mária a királynál el tudott érni, atyjának a Rákóczi ellen küzdő csapatok főparancsnokává való kinevezése volt. A magyar felkelést erőszakkal letörni igyekvő Heister, Herbeville, Rabutin s más császári generálisok után végre olyan magyar fővezér jutott így szóhoz, aki a kurucokat nem megsemmisíteni, hanem megbékíteni s az ország nyugalmit visszaadni kívánta. Hogy Józsefnek Pálffy Máriával való viszonya valóban így folyt-e le, ahogy azt P. Gulácsy Irén leírja, annak ellenőrzése nem tartozik ide. A munka történelmi szempontból való méltatásánál ez nem lényeges. H történeti regényben csupán az a fontos, hogy milyen befolyást gyakorolt ez a — históriailag is bebizonyított kapcsolat — a magyar felkelés eseményeire.

Ami a hadtörténelmi kutatót e regényben különösen kielégíti, az az a körülmény, hogy P. Gulácsy Irén nem öltözteti a kuruc vezéreket a hamis katonai erények félreszabott csillogó köntösébe, hanem bemutatja őket a maguk valóságában. A kuruc hadseregről alkotott — mondhatjuk tárgyilagos — véleményét ügyesen helyezi egy Rákóczi és Des Alleurs francia tábornok közötti párbeszéd keretébe. (I. kötet VI. fejezet.) A fejedelem leplezetlenül feltárja XIV. Lajos követe előtt a vezérek és a sereg fogyatékoságait. „Nem panaszkodás ez, — mondja — csak köteles őszinteség a doktorral szemben, aki ha nem tudja, hol a baj, nem tudhat gyógyítani se.“ „Nem a bátorságban van itt a hiba, hanem a hozzáértésben, a fegyelemben és az arra termett vezetőkben.“

Bercsényi markáns egyéniségét szintén kiválóan értékeli P. Gulácsy Irén, s ebben a rövid tömör mondatban: „nagy volt az elgondolásokban, de sajátyszerű természeténél fogva nem mindig érkezett el a tettek megvalósításáig“ (I. kötet 163. oldal), valóban a leghívebb és legemberibb képét rajzolja ennek a műveltségével, tudásával, éles eszével, kortársai felett

messze kiemelkedő, de gúnyolódó és túlkevély természeténél fogra nem kedvelt főgenerálisnak.

Hasonlóképpen nagyon jól sikerült a III. kötet I. fejezetének elején az 1706-tól 1709-ig lezajlott hadműveleteknek tömör összefoglalása. Helyes történelmi érzékkel emeli ki F. Gulácsy Irén ebből az időből csupán azokat az eseményeket, amelyek a történelem kérlelhetetlen logikája útján a trencsényi szegyenletes és szerencsétlen csatavesztésen keresztül vezettek a szatmári kibékülés felé. Ha ezeket a lapokat és az azokat követő fejezeteket olvassuk, — amelyekben az író a hadsereg felbomlását, az ország nyomorúságát festi, — megértjük Károlyi Sándornak, — a regény utolsó kötetében — az események előterébe lépő vezető kuruc személyiségnek lelkiállapotát és súlyos feladatát. P. Gulácsy Irén benne az akkori évek ama magyar hadvezér és államférfiu típusát festi, aki bensejében belátja a további küzdelem lehetetlenségét és hiábavalóságát és érzi azt, hogy Pálffy feléje nyújtott keze nem az udvar zsoldjában álló labanc generális dölyfös és kárörvendő gesztusa, hanem egy, magyar hazáját éppoly híven szerető, de boldogulását más úton kereső férfiú segítsége. De Károlyi, nagy lelkitusa árán sem tudja kivonni magát a „tragikusan álmódzó“ fejedelem bűköréből, aki megalázásának tekint minden olyan megoldást, amelyben a császári udvar nem egyenrangú szerződő félnek tartja. Amikor azután végre belátja, hogy a nemzet érdekében most már tovább nem tétovázhat, elszakad a fejedelemtől és saját felelősségére köti meg a kiegyezést Pálffyval. Az utolsó kuruc fővezér lélektanilag kitűnően megrajzolt tusakodásait, tépelődéseit a sorsdöntő percekben P. Gulácsy Irén különösen megkapó drámaiassággal érzékid meg.

Amikor azután Károlynak mégis csak döntenit kell, hogy elfogadja-e Pálffy utolsó feltételeit, vagy pedig folytatják a harcot, a kuruc fővezér tragikus tépelődés után a feltételeket elfogadja, mert belátja, hogy „nincs mentség, ha e vashenger átgördül rajta. Egy fegyelmezett, megerősített, feltáplált rendes had, amely után társzekerek görögnek“. (III. kötet 172. oldal.) A császári sereg állapota akkor korántsem volt ilyen rózsás, az ezredek ott majdnem ugyanolyan nyomorúságos viszonyok között tengődtek mint a kuruc katonaság. Pálffy ultimátuma — mint Lukinich Imre is megállapítja ¹ — tehát inkább csak kardcsörtetés volt azért, hogy Károlyi utolsó ellenállását is leszerelje, mert ő maga is jól tudta, hogy feltáplált rendes hadsereggel, tele társzekerekkel a valóságban nem rendelkezett. Ez a regényből is kitűnik (III. kötet 130. oldal). De Károlyi nem lehetett ennyire tájékozva a császári sereg állapotáról, tehát készpénznek vehette Pálffy fenyegetését. Ezt a momentumot igen ügyesen illeszti be P. Gulácsy Irén regényébe, mert így lélektanilag is aláfesti azt a tényt, hogy a felbomlásban lévő kuruc sereg számára bármilyen újabb hadművelet végzetes eredménnyel járt volna. Károlyi tehát az adott helyzetben valóban nem tehetett mást, mint hogy Pálffy feltételeit elfogadja.

A szatmári béke előzményeinek leírása (a regény III. kötetében) már szinte túllépi egy regény keretét. Lukinich Imrének a szatmári béke történetéről írott munkájában napvilágot látott okmányok és azok összefoglaló ismertetése képezte bizonyára P. Gulácsy Irén leírásának alapját. Ezeknek a tényeknek a szereplő személyek lelkivilágába való átvetítése, talán a regény legsikerültebb része.

A kibékülés létrejöttében közreműködő személyek szereplése, Locher udvari haditanácsos delegálásának körülményei, Komáromi Csipkés György bihari alispán, debreceni főbíró előkészítő szerepe, a sarkadi, sólyomkői,

¹ Lukinich Imre idézett munkája 93. oldal.

ecsedí várak kiürítése körüli huzavona, Rákóczi I. Józsefhez intézett levelének részletei e regényben teljes történelmi hűséggel vannak leírva. Különösen érdekes a fejedelem és Pálfiy között lefolyt emlékezetes vajai találkozás hiteles és mindamellet megkapó festése.

Nagyon természetes, hogy P. Gulácsy Irén költői fantáziájának ilyen hálás háttér mellett bő alkalma nyílt arra is, hogy a regényben olyan romantikus eseményeket is szerepeltessen, amelyeknek történelmi hitelességéhez szó fér (Pálfiy kalandja Haller őrnaggyal a pudmeritzi csatában, I. kötet 166. oldal. József halálának gyanús körülményei, és az olasz intrikusok szereplése különösen a III. kötetben, stb.) De míg a régebbi történelmi regényírók sokszor csupán kitalált szerelmi történeteket és eseményeket helyeztek a regény központjába s azokat öltöztetik történelmi jelmezbe, a „Pax Vobis”-ban a történelmi környezet nem háttér, nem csillogó romantikus díszlet, hanem az egész cselekmény kiindulópontja, alapja. Ezért tartom P. Gulácsy Irén e regényét történelmi szempontból is értékes, élvezetes olvasmánynak. A kuruc-labanc problémáról tudomásunk szerint hasonló meggyőző erejű és helyes elgondolású szépirodalmi mű még aligha jelent meg. Íme itt fekszik előttünk e könyv, amely megmutatja azt, hogy nem okvetlenül szükséges minden történelmi eseményt glóriás fellegekbe burkolva feltálatni. Lehet történelmi regényt írni úgyis, hogy az író nem túloz, nem ferdít, őszinte és igaz és mégis hazafias közönségünk is örömmel, lelkesen olvashatja. Aki ezt a könyvet elmélyedéssel és szeretettel olvassa, semmi kegyeletsértést sem fog benne találni, pedig a kurucot nem dicséri és a császáriak sorában is talál elismerésre méltó jellemeket. A kuruc felkelés lényegének ilyen beállításával P. Gulácsy Irén a történettudománynak is nagy szolgálatot tett, mert a kuruc felkelés emlékét néhány új, erőteljes színnel tette élénkebbé. II. Rákóczi Ferenc felkelésének valódi képe ilyen regényeken keresztül könnyebben eljut a nagyközönség körébe, mint sok más, hitelesebb, de száraz történelmi munka révén. S a magyar olvasóközönség, a magyar ifjúság hazafias nevelésére ez a könyv — hiszem — éppen olyan hatást gyakorolhat, mint az eddig ismert történelmi regények, amelyekből azonban hiányzott az, ami a „Pax Vobis” legnagyobb erénye: az új, helyes történetszemlélet szemüvegén át látott történelmi hitelességű alap.¹

MARKÓ ÁRPÁD

„A GONDOLAT HŐSEI”

Egy magyar kiadó ezen a romantikus címen adta ki egy éppen nem romantikus amerikai filozófiatörténetét,² bizonyosan azért, hogy ily módon már a címmel is közelebb hozza ezt a könyvet a „lovagias” magyarokhoz, akik könnyen elszédülnek a hősi gesztusoktól. Will Durant, a szerző, korántsem ragasztott ilyen nagyzó címet könyve homlokára: egyszerűen

¹ A szövegbe becsúszott két kisebb tévedést az újabb kiadásnál bizonyára helyesbíteni fog a szerző. Bezerédj kuruc brigádéros keresztneve nem István, hanem Imre (III. kötet 6. oldal). Charrière kuruc ezredes pedig bizonyára tévedésből került a császári tábornokok társaságába (III. kötet 141. oldal), hiszen ő Rákóczinak derék ezredparancsnoka volt, aki a fejedelmet még Rodostóba is elkísérte. A vajai találkozón, mint a fejedelem udvari dragonyos ezredének parancsnoka vett részt. Ez az ezred volt a fejedelemnek és környezetének diz- és egyben biztonsági kísérete. (Lukinich id. munkája 45. oldal.)

² W. Durant: A gondolat hősei. Ford. Benedek Marcell. Dante-kiadás. Budapest, 1930. 474 lap.

„A Story of Philosophy“ elnevezéssel bocsátotta világgá. Bizonyosan azért, mert tudta, hogy amit ő megírt, az nem a filozófia története, ellenben egy olyan történet — ha rossznyelvű volnék, úgy mondanám: kaland —, amin ő, a szerző ment át, mikor a filozófusok írásait forgatta. „Történetem a filozófiával“ — ez lehetne talán az igazi címe magyarul ennek a könyvnek, amelynek jellemző sajátága is abban van, hogy minden lapján csakugyan sokkal jobban látjuk a szerzőt, mint a filozófiát.

Mikor a kezünkbe vesszük, eleinte magunk sem tudjuk, mit csináljunk vele. Durant szuverén fölényessége és a toliforgatásban való ügyessége megzavar. Boszorkányos szerencséivel összeválogatott idézetei elkápráztatnak és hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a csillogó víztükör nagy mélységeket takar és a szerző a filozófia történetének valami korszerű új formájára talált rá, amely közel fogja hozni a mai emberhez ezt a meglehetősen titokzatos tudományt. Így lehetett vele Hans Driesch lipcsei professzor is, akiben minden előfeltétel megvan ahhoz, hogy élénken reagáljon a Durant kísérletére. Tudvalévő, hogy Driesch outsiderként jutott a filozófusok közé, s ma is úgy viselkedik ott, mintha (egy Aristotelesi megjegyzést alkalmazva rá) önmagát tartaná az egyetlen józannak a sok részeg közepeit. S igen élénk benne a nagyvilág és a publicity iránt Való érzék: ő ma az egyetlen német filozófia-professzor, aki állandó érintkezésben áll a külfölddel és amerikai, kínai és japán egyetemek vendége szokott lenni. Nem csoda tehát, ha a nagy amerikai siker után Driesch jóindulatú, bár egyben-másban szkeptikus véleményének a védőszárnyai alatt jelent meg Durant könyve a német könyvpiacra. A hálás amerikus e támogatás fejében mindjárt „kívánta“, hogy könyvében Drieschnek is jusson egy fejezet, mert bizony az eredetiben Nietzsche óta nem látott olyan érdemes filozófust, túd mellett érdemes lett volna megállania. A Driesch-fejezetet persze nem ő maga írta, hanem a német fordító írta meg á la manière de Durant. Így lön Driesch az egyetlen élő német filozófus, akiről Durantnál legalább a németek olvashatnak.

Nálunk nem akadt a filozófiának hivatalos képviselője, aki kézenfogva bevezette volna hozzánk Durantot, s így mi bizony kimaradtunk a dicsőségből. Benedek Marcell az eredeti angol kiadást tolmácsolni, s ennek a képeit is vette át, noha a német illusztrációk messze felülmúlják az angolt. Ilyen Sokrates, Platon és Aristoteles-portrait-t ugyanis ma már csak Amerikában lehet komoly formában leközoelni, — Európa 150 évvel ezelőtt vett be ilyen misztifikációt, azóta tiltakozik dióié. De tiltakozunk az diai is, hogy Rodin halhatatlan alkotását, a Penseur-t mintegy a filozófus-gondolkodó szimbólumaként biggyesszék egy filozófiatörténet címlapjára. Gondolkozni tudvalévően sok mindenben lehet, s ez az őszim-ember is szemmeláthatóan ilyesmit csinál, azonban amin ő gondolkozik, az nem a filozófia problémakörébe tartozik, hanem a lelkiismeret világába. Ez a gondolkodó, az élete ostobaságain, a bűnein gondolkozik: szeretné azokat meg nem történné tenni, de hiába! Éppen ezért Rodin sem a Pantheon dé szánta ezt az alkotását (nincs is ma már ott), hanem a Pokol kapuja címen tervezett kompozíciója egyik főalakja lett volna. A filozófus nem az öklét rágó és magába roskadt, büntudattól marcangolt ember, hanem valaki, aki tudja, hogy a gondolat fenség és — mint a görögök tanították — minden igazság megglátása megváltás, amely az embert a test és az anyag bilincseiből a szellem örök értékdvé kapcsolja Össze. A magyar fordítóval azt is mondhatnám, hogy a filozófus „a gondolat hőse“, a címlapon közölt homo musculus melancholicus pedig minden inkább, csak nem — hős.

De talán nyissuk ki most már a könyvet: hátha odabenn jobban látjuk szemtől-szembe a gondolat hőseit! Tudjuk, hogy nem rendszeres filozófiatörténettd állunk szemben, de még így is meglepődünk annak az

önkénynek és minden tudományos tradíció mellőzésének a láttára, ami elének tárul. Platonnak egyetlen munkájáról: a Respublicáról van szó, s az ideák elmélete csupán érintve van, mint valami furcsa fantasztikum. Aristotelesnek az állatkertjéről több szó esik, mint a metafizikájáról; a középkor helyén néma csend, mintha bizony itt nem lettek volna a gondolatnak hősei!? Leibnizről semmi, Voltaireről egy nagy fejezet. Fichtéről semmi, de Hegel kapott egy úgynevezett Jegyzeten néhány lapot. Bizonyosan csak azért, mert az angol filozófia jó része még ma is belőle él és Amerikában sem ismeretlen, főleg J. Royce óta. A maiak közül pedig Európából Bergson, Croce és Russel, míg Amerikából Santayana, James és Dewey kaptak egy-egy fejezetet. Mindenesetre különös kiválasztás, aminek szeretné az ember megtalálni a nyitját. S akkor eszünkbe jut, hogy mi mindenért szoktak filozófiatörténetet csinálni, s hogy mennyire meglátszik egy szerző egész világnézete abból, hogyan gondolkodik e tudomány történetéről! Elvonul előttünk a dogmatikus, akit csupán azért érdekel mások elmélete, mert benne a maga világ-felfogásának a csiráit keresi vagy az ellenfelet látja, akit meg kell semmisíteni. Durant nem ilyen, mert neki nincsen semmi irányban sem határozott filozófiai álláspontja.

Rágondolunk aztán a naturalista történétíróra, akinek szemében egy-egy gondolatrendszer a környezet „terméke“. De Durant nem ilyen, mert ő szereti ugyan rajzolni a környezetet, ámde csak azért, hogy az egyént értesse meg vele, akinek legsajátosabb egyéni műveként mutatja be a filozófiáját. Nála az egyénben sok van a környezetből, de a mű már nem a környezetnek, hanem az egyénnek a kifejezése.

Arról persze szó sem lehet, hogy Durant igazi, összefüggő történetet írjon, mint pl. Hegel. Ehhez hiányzik belőle az Egésznek az a misztikus látása, amely a német szellem jellemvonása és hiányzik még az abszolút igazságnak az a hite is, amely ennek az Egy Igazságnak a kibontakozását látná a gondolat hőseinek a küzdelméből. Szerzőnk történetlátása egy olyan nép körében születhetett csak meg, amely a lét individuális formáját keresi mindenütt, mert ezt tartja értékesnek. S ez az angol történeteszemlélet: Carlyle hőseinek a talaja. Azonban az amerikai Durantnál hiányzik már ebből a látásból a puritán szellem: az isteni rendeltetés hite. Szerzőnknel ezt a sajátosan amerikai szellemű „social service“ helyettesíti: a filozófusok hasznos emberek, akik olyasmire tanítják meg a többieket, amire mindenki vágyakozik —, a bölcseségre. Ezt keresi tehát náluk és nem tudományt mint a szakember, aki Durant szerint annyira marad el a filozófustól, mint amennyire hátrább van a tudomány a bölcseségnél: a dolgok értékének és végső jelentésének az ismereténél.

A könyv azonban minden sorában arról tanúskodik, hogy Durant felfogása szerint Európa bölcsesége nem az, amire Amerikának szüksége van. Dagad benne az amerikai öntudat és gőg. Mintegy azt mondja: fiatalok vagyunk, nem érhattünk még el mindent. De megvan bennünk a tehetség és az anyagi jómód, s abba a fázisba jutottunk, amikor Európát a bölcseségben is túlszárnyaljuk. Erre Deweyban már meg is vannak a kezdeteink.

Amerika ma már nem akarja utánozni Európát, hanem tudatosan más akar lenni és pedig minden téren több és különb. Egyelőre azonban át akarja vinni Európa kincseit, hogy lássa, mit kell felülmúlnia. S ahogy más múkincseket gyűjt innen, Durant a bölcséseinket próbálja az otthoniak számára gombostűre szúrni és bemutatni, hogy milyen csudabogarak ezek. Neki az európai filozófia kérdései nem kérdései, nem is érdeklődik azok iránt, amik bennünket legjobban érintenek, ő a standardizált U. S. A. szemszögéből nézi a világot, s problémái a filozófiában három szóval kifejezhetők: a halhatatlanság, a demokrácia és a nevelés, amelytől hihetetlen sokat, az

ideális ember megszületését várja. Mikor tehát kinyitja az európai filozófusok könyveit, szinte kizárólagosan az érdekli őt, hogy mit tanítanak ezekről a kérdésekről. Minden más szinte mellékessé válik a szemében és pusztá kuriózzummá süllyed: egyéni különcséggé, amit megjegyez azért, hogy mosolyogjon rajta.

Ez a könyv tehát valóban annak az átlag-amerikainak íródott, aki ott jár-kezel az amerikai utcán, s akiből ha kettőt találomra megszólítunk, azt látjuk, hogy az eszük járása úgy hasonlít egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz. Ez büszkén állapítja meg Durant könyvéből, hogy a sok bogaras európai bölcs már szinte fölösleges Amerikában, mert már van ott igazi amerikai bölcsesség. Santayana ugyan még az európai filozófiát képviselte a szabad U. S. A. földjén, — haza is menekült e földi paradicsomból! — s W. James még az angol puritán hagyományokból élő New Englandnak, Bostonnak adott hangot, de ott van Dewey, ő már igazi midwestman, s instrumentálistusa, demokráciája és pedagógiája az öntudatra ébredt Amerika filozófiai kifejezése. Ez az a hasznos filozófia, amely messze felülmúlja Európa hősi erőfeszítéseit.

Röviden ez ennek a könyvnek a szelleme. Szerzője káprázatos ügyességgel és elevenséggel tud írni, de szelleme gyermekes. Filozófiai látásai primitívek és theoretikus elmélyedése egészen sekély. Van egy két fényes fejezete: Voltaire, Nietzsche. Jól hangzó és meglepő idézeteket tud kifogni a filozófusok könyveiből, de maga a filozófia, a kérdések lényege elsikkad a kezén. Egy-egy neki érdekes filozófussal kapcsolatban égne ereszt néhány fényes rakétát, s mikor ez kialszik és a könyvet letesszük a kezünkbe, nem marad bennünk egyéb, mint por és hamu: a filozófusok néhány emberi furcsaságának az emléke.

Amerikának erre a szellemi formájára Európának igazán nincs szüksége. Mi legalább háromszáz évvel öregebbek és komolyabbak vagyunk, s azok a kérdések, amiken ez az amerikai mosolyog, nekünk nagyon az elevenbe vágnak. Majd ha egyszer Amerika is megtanulja, hogy az ember nem azért él, ami van, hanem azért a Nagy Titokért, ami e kézzel fogható valóság mögött rejtőzik, s egy új Durant akkor ír egy új könyvet a gondolat hőseiről, akkor lesz neki számunkra mondanivalója. Most azonban még nem sokat tud nekünk mondani Durant műve. Nekünk ugyanis a filozófia se nem múzeum, se nem ritkaságok régi boltja, hanem eleven élet. Nem hasznos, mert igazán semmit se tudunk vele kezdeni, ami látható és kézzel fogható siker, azonban több ennél: küzdelem az igazságért, harc azzal a Nagy Titokkal, az Igazsággal, amiért egyedül érdemes élni. S ezt nem tudja Durant megéreztetni, mert neki amögött, ami van, nincsen semmi. Ez a felfogás pedig nem elégíti ki az európai elmét: a felnőtt európai tudomány nem tud a zsenge amerikai filozófia tejjével táplálkozni.